

Časovaná Afrika a odjištěná společnost

S Markem Hrubcem nejen o východu Afriky, současné společnosti a jejích globálních i lokálních dramatických změnách.

Jean HATEGEKIMANA

Jak jste se cítil, když jste přijel do východní Afriky a stal jste se zde rektorem univerzity? A co na to říkali lidé ve vašem okolí v Evropě?

Reakce v mém okolí v Evropě byly většinou směsí překvapení, že se vydávám do atraktivních tropů, kam je sice pěkně jet na dovolenou, ale jet tam pracovat současně znamená riziko, neboť přitom nesporně narazím na nevypočitatelné projevy násilí, extrémní chudobu apod. Nicméně můj příspěvek pomoci řešit tyto problémy rozvíjením univerzity většina lidí vítala. I když se našli i taci, kteří se divili a odrazovali mě, byť s dobrým úmyslem, což byli většinou ti, kteří obvykle nevyrážejí za práh Evropy. Po příjezdu do východní Afriky jsem od afrických kolegů nejvíce pocítoval velkou důvěru. Důvěru s možností ovlivňovat životy studentů, pedagogů a dalších lidí v prostředí, kterému jsem se sice ve svém výzkumu věnoval, ale přece jen jsem v tropických postkonfliktních a konfliktních zemích cizincem.

Kolonialismus sice už padl a v postkoloniálním období se africké země pokoušely revitalizovat, ale dnešní systém působí takovým způsobem, který opět zvyhodňuje západní země a africké ponechává v zaostalosti a v závislosti. Přibližně 70% procent lidí v subsaharské Africe žije v chudobě.

S jakým záměrem vzdělávání jste přišel? Myslel jste původně, že to budete dělat více méně jako v Evropě, nebo více méně africkým způsobem?

Při práci na univerzitě se samozřejmě snažím vycházet hlavně z místních poměrů ve východní Africe. Za prioritu považuji vycházet z místních potřeb lidí, jimž univerzita slouží. Proto jsem byl rád, že prvotní iniciativa pro založení univerzity vzešla od kolegů z východní Afriky. Ti si současně uvědomovali, že je možné vyhnout se mnoha slepým uličkám a poučit se ze zkušeností z dalších částí světa, neboli že je prospěšné spojit lokální východiska s globální zkušeností.

Počítal jste s poměrně nebezpečným prostředím na hranicích Burundi, Rwandy a Konga?

Je fakt, že jsem považoval za méně pravděpodobné, že se ozbrojené konflikty budou odehrávat přímo v prostředí, kde máme univerzitu. Myslel jsem si, že po dekádě od občanské války může být v zemi občas společenské a politické napětí a že občas může přerůst v občasnou násilnost spojenou s politickou konkurencí. Zbystřil jsem ale, když na hranicích mezi Burundi a Rwandou našli v jezeře přes 40 zavražděných místních lidí.

Předpokládal jsem, že občasně ozbrojené střety mezi vojenskými jednotkami z několika místních zemí, žoldáky korporací a skupinami místních rebelů, kteří vzdorují různým vojenským a těžařským intervencím, se budou odehrávat jen ve východním Kongu. Univerzita je sice od hranic s Kongem jen osm kilometrů, ale přece jen jsem původně mylně vycházel z toho, že i v tomto případě slovo „hranice“ označuje něco, co existuje. Příjemný běžný volný pohyb místních obyvatel mezi Kongem a Burundi mě přesvědčil o opaku, což však má i svoji odvrácenou stranu. Když v lednu ozbrojené skupiny pronikly z Konga přímo k nám do Cibitoke a postřílely kolem 115 lidí a mnoho dalších zranily, problematičnost bezpečnostní situace přesáhla míru mého původního očekávání. Je to odjištěná společnost. A jako časovaná bomba tika atmosféra dalších událostí.

Už jste prostředí dost poznal. Jak vnímáte třeba místní svatbu, když na ní nepříjde běžně jen 20 nebo 50 lidí, ale obvykle stovky? Hosté se ani moc neznají, ale sympatizují spolu a chtějí tyto sympatie projevit.

V mém rodinném prostředí by to byla velká výjimka, ale takové případy byly a jsou i v Evropě, především v minulosti, ale i dnes hlavně v zemích na jihu Evropy. Toto vzájemné uznání lidí v rámci široké rodiny, přátel a známých je dokladem intenzivnějších vztahů, které se v Evropě v dlouhodobém procesu modernizace postupně oslabovaly. Nesporným pozitivem je vzájemná pomoc, kterou si lidé v rámci této velké rodiny mnohdy poskytují. Důležité je, že i když si ji přímo neposkytují, vytvářejí pouta vzájemnosti, která členy této komunity psychicky posilují a dávají jim pocit vzájemné důvěry a sebedůvěry.

Odvrácenou stranou této tradiční velké rodiny může být možnost menší individualizace jednotlivých členů. Podle progresivní nebo konzervativní orientace hodnot komunity pak mohou být jedinci omezovali. Svůj vliv to má i na pracovišti, v našem případě na univerzitě. Musel jsem přijmout jako fakt, že každý pracovník se alespoň jednou za týden omluví z nějakého rodinného důvodu na půl dne, na celý den, někdy i na dva. Teta má kulaté narozeniny nebo otcův bratranec svatbu...

Jedním z nejzávažnějších problémů v subsaharské Africe je skutečnost, že zde žije mnoho chudých lidí. A chudoba vytváří řadu neduhů, hlavně podvýživu a mnohdy i smrt.

Rozsáhlou chudobu považuji za skutečně velmi závažný problém, který rozvinuté západní země nechtějí téměř vůbec pomoci řešit. Pomoc a spolupráce západních zemí v této oblasti je naprosto nedostatečná. A přitom mnoho z nich bylo koloniálními zeměmi, které rozvrátily původní africké komunity a vysávaly z nich suroviny a otrockou a levnou pracovní sílu. Bez této drastické minulosti by většina západních zemí nebyla na tak vysoké životní úrovni, na jaké dnes je. Kolonialismus sice už padl a v postko-

loniálním období se africké země pokoušely revitalizovat, ale dnešní systém působí takovým způsobem, který opět zvyhodňuje západní země a africké ponechává v zaostalosti a v závislosti.

Přibližně 70% procent lidí v subsaharské Africe žije v chudobě, za předpokladu, že ji počítáme s výdaji na člověka pod 2 USD na den – což je přibližně 640 milionů lidí. Hlady přitom trpí přibližně jedna čtvrtina až jedna třetina všech lidí v subsaharské Africe. Podíváme-li se konkrétně na země, na jejichž hranicích je naše univerzita, uvidíme, že Kongo je na tom nejhůře z celé Afriky, tam žije v chudobě více než 90% lidí. V Burundi je to kolem 90%, ve Rwandě přes 80%. Tento druh údajů však příliš unifikuje a nezachycuje extrémní chudobu těch nejvíce postižených lidí.

Věděl jsem, že ve slumu Sahara žijí velmi chudí lidé, ale teprve při našem výzkumu mě skutečně osobně zasáhlo, v jak ubohých podmínkách přežívají. Byli vděční i za malé dary fazolí, a to dokonce i ti, na které se nedostalo – stačilo, že viděli, že dostali jiní a že to Sahara pomůže celkově. Myslím, že je důležité tamním lidem nějak pomoci a nejen nezúčastněně provádět výzkum.

Také mne zkušenost ze slumu Sahara osobně zasáhla. Jak kvůli počtu úmrtí nemocných a podvyživených dětí, tak i kvůli zoufalým životním podmínkám. Nevěděl jsem například, že v období deštů tam do chatrčí z větví a hlíny zatéká tak silně, že lidé se musejí pokoušet spát alespoň pár hodin vestoje. Pak mají samozřejmě správnkový došvih a nemohou dostatečně pracovat a starat se o rodinu atd.

Myslím, že by sociální výzkum měl být organizačně provázaný s odstraňováním nespravedlností. Měl by vycházet z kritiky, kterou dlouhodobě provádějí lidé, již jsou různými způsoby zneuznaní. Měl by proto také vycházet z požadavků na naplnění základních sociálních potřeb chudých. Není to tedy jen pouhý doplněk sociálních věd a sociálního výzkumu, ale jedná se o základní východiska kritické sociální vědy.

Na univerzitě chystáme experimentální farmu, která může pomoci ve více ohledech. Za prvé může sloužit pro odborníky jako prostor pro vědecké experimenty tropického zemědělství, za druhé pro povinnou praxi studentů zemědělské fakulty, za třetí může být prostorem, kde pedagogové učí nejen studenty, ale také místní chudé lidi efektivněji a zdravěji hospodařit, a za čtvrté, a to je důležité, může sloužit jako zdroj potravin pro chudé místní lidi, studenty, pedagogy i vědce, kteří se všichni na práci na farmě podílejí. Experimentální farma může mít tedy pozitivní multiplikační efekt.

Jak by se měl problém extrémní chudoby v subsaharské Africe podle vás řešit? Tady se pomocí některých rozvojových organizací ukazuje jako celkem dobrý způsob vytipování skupiny chudých lidí, kteří by byli schopni a ochotni vstoupit do družstva. Spojit je dohromady, případně jim zajistit další půdu a naučit je efektivně a společně provádět práci v zemědělství.

Zakládání a rozvíjení družstev pokládám určitě za dobrou cestu. Družstevnictví je v současné době na planetě velmi rozšířené, i když panuje představa, že hraje jen relativně marginální roli. V družstevnictví na světě pracuje asi jedna miliarda lidí. Jde o podceňovanou společenskou formu vlastnictví, výroby a spotřeby, v Africe je členem družstev zatím asi jen 7% lidí, ale těší mě, že jejich počty neustále rostou.

Družstva samozřejmě nejsou z hlediska celkové situace samospásná, ale přinášejí několik výhod, které jdou za rámec efektivního hospodaření. Družstevní produkce je ve východní Africe většinou zdravotně kvalitní ve smyslu nezátíženosti přílišnými chemikáliemi, i když především proto, že místní chudí lidé na chemii nemají finance. Všechno je tak často nechtěně krásně bio. Jednou z dalších, ale základních výhod družstev je, že je obvykle většina lidí spoluvlastníky družstva. Tím se učí hlavně spolupráci a nikoli konkurenci, i když té se také nevyhýbají. Společenské vlastnictví vytváří dobré předpoklady pro společenské vztahy mezi lidmi, kteří si mohou vzájemně pomáhat. Další výhodou je, že družstevníci mohou utvářením družstev otevírat nová pracovní místa, která by

FOTO: ARCHIV M. HRUBCE

Marek Hrubec během výkladu v East Africa Star University, univerzitě na hranicích Burundi, Rwandy a Konga.

jinak ve firmách najímající „cizí“ pracovní sílu nemusela vzniknout.

Téměř nikdo tady v Burundi nepije kávu, pěstuje se tu skoro jen na vývoz. Měli bychom více produkovat to, co potřebujeme a spotřebováváme. Pak bychom nemuseli být tak závislí...

V mnoha rozvojových zemích je pěstování různých druhů plodin pozůstatkem koloniálního systému, kdy koloniální velmoci zavedly produkci plodin, často monokulturně, kvůli jejich vývozu a nikoli z důvodu potřeb obyvatel dané kolonizované země. Mnoho zemí v této produkci stále pokračuje, protože je pro ně finančně i organizačně obtížné přeorientovat produkci na jiné plodiny. Hlavně nejsou schopny produkci více diverzifikovat, aby nebyla zranitelná svojí závislostí na vývozu jen jedné nebo několika plodin. Občasné poklesy cen některých plodin pak totiž znamenají závažné poklesy zisků z vývozu a propady státního rozpočtu při výběru daní apod. Například v Burundi pochází asi 85 % financí vývozu z prodeje kávy, kterou – jak sám říkáte – v Burundi skoro nikdo nepije. Podobně je tomu v dalších rozvojových zemích s dalšími druhy plodin, s banány, pomeranči apod.

Nejde ale jen o tropické ovoce a banánové republiky. Česká republika a Slovensko mají zase nezdravě jednostranně zaměřený průmysl, který je příliš orientovaný na výrobu automobilů. Slovensko je na prvním místě na světě v počtu vyrobených automobilů na hlavu, Česko je na druhém místě. Když došlo k závažnému propadu prodeje aut, postihlo by to významně českou a slovenskou ekonomiku jako celek. Fakticky už k poklesu prodeje v Evropě v důsledku krize došlo, ale je to více než vyrovnáno rostoucím prodejem v Číně.

Jaké je tedy východisko z tohoto problému jednostranné produkce?

Jednostranná orientace ekonomiky je škodlivá, přinejmenším v případě, kdy jednotlivé země hrají na globálním trhu více méně jen svoji hru. Pokud by ale byly skutečně spolehlivě a solidárně provázány s dalšími zeměmi do regionálních a makroregionálních celků, které teprve díky své velikosti mohou být relativně nezávislé a jsou s to zvládnout různé dílčí výpadky ekonomiky, mohly by si jednotlivé země dovolit určitou míru závislosti na svých spolehlivých partnerských zemích. Ovšem v dnešní době značné globální provázanosti ekonomiky jsou zranitel-

né i tyto magroregiony, jakými jsou EU, USA, Čína, Indie nebo Rusko.

Domnívám se, že výroba by se měla více lokalizovat a země a regiony by měly být více soběstačné, než je tomu nyní. Nevolám po nějaké uzavřenosti a totální soběstačnosti zemí, což by bylo v době globální komunikace, dopravy a obchodu naivní a zpátečnické, ale přece jen jsou nyní výroba a obchod příliš globálně vychýleny. Navíc se to děje v globálním systému, který nevytváří vztahy solidarity a případně skutečně relevantní pomoci mezi zeměmi, regiony a makroregiony. Současná situace představuje patologický extrém. Restrukturalizace jednostrannosti a odstranění absence solidárního systému je nezbytně třeba.

Ekonomické konflikty tady byly a jsou spojeny s etnickými konflikty. Už za kolonialismu odtud kolonisté odváželi různé zboží a přitom spory o území a zisk vtahovaly do problémů místní obyvatelstvo. Někdy se říká, že naše nerostné bohatství je spíše prokletím než štěstím. Jak vidíte tento problém?

Koloniální systém přinesl okupace, podřízení domorodých obyvatel, odvoz otroků do Amerik, otrockou práci v Africe i jinde, drancování a odvoz surovin a zboží do evropských zemí. To samozřejmě nemohlo zůstat bez odporu místních potlačených obyvatel. Přitom ale docházelo ke štěpení místních lidí, které prováděla nepřímá koloniální vláda, která využívala některé etnické skupiny pro nadvládu nad dalšími etniky. I když tato etnika mezi sebou měla již předtím různé spory, kolonialismus je posílil. V postkoloniálním období se osvobozené země pokoušely revitalizovat, ale mnohdy se to nedařilo, také kvůli následnému vměšování ze strany různých bývalých koloniálních mocností. Genocida ve Rwandě a občanská válka v Burundi mají stále své důsledky, i když hlavní válečné konflikty skončily přibližně před 10 lety. V současném politickém a ekonomickém systému se v drancování pokračuje sofistikoványějšími prostředky. Zájem zahraničních firem o nerostné suroviny, levnou pracovní sílu a pěstování tropických plodin proti sobě nadále staví různé místní etnické, sociální a teritoriálně definované skupiny.

V Burundi a ve Rwandě se spory omezují spíše jen na využívání levné pracovní síly a vykupování levných plodin, jakými jsou káva, čaj nebo banány. Podstatně horší je to však nedaleko odsud, ve východním Kongu, které se stalo dolem světa. Jde především o těžbu zlata, cínu a hlavně

koltanu. Zájem o různé minerály je enormní. Nadnárodní korporace si přitom přejí, aby mohly těžit s co největším ziskem. Vyhovuje jim proto, že dlouhodobé ozbrojené konflikty ve východním Kongu pokračují a mohou těžit v chaosu. Samy okupací nalezišť minerálů a vyháněním místních obyvatel vytvářejí další spory. Konžská vláda nemá nad územím kontrolu a korporace tam tak nemusí platit skoro žádné daně, mohou využívat dětské práce a levné práce dospělých v nelidských podmínkách, bez zdravotního či důchodového zabezpečení.

Lidé v Africe vidí, že v Evropě jsou lidé finančně dobře zajištěni, i ve špatných zaměstnáních si mohou v porovnání s Afrikou vydělat hodně. Africký imigrant, který jen seká trávu, nebo se stará o seniory a myje je, může vydělat o hodně víc než někdo, kdo má v Africe diplom. Jak se díváte na tyto nerovnosti?

Evropa jako cílová destinace migrantů je pochopitelná volba. Tyto migrace budou probíhat do té doby, dokud budou existovat drastické globální nerovnosti mezi jednotlivými oblastmi světa. Rich Europe neboli Rurope, jak se tady říká, si neustále sobecky stěžuje na masový příliv imigrantů. Staví proti nim novou železnou oponu, ale o své bohatství se s nimi zásadním způsobem podělit nechce. Evropané by si také měli uvědomit, že migraci do značné míry zavinili sami nesmyslným bombardováním Libye a dalších zemí.

Až se podaří subsaharskou Afriku více rozvinout, budou v ní také vyšší platy a lidé nebudou muset emigrovat. To však vyžaduje tlačit na strukturální a systémové změny v západních zemích, aby se globální nerovnosti začaly narovnávat ve prospěch rozvojových zemí.

Lidé v USA a Evropě usilují o konzumní způsob života, o konzumerismus, a ne hlavně o kulturní život nebo kulturu. V Africe je tomu často naopak. Vědí, jak dobře strávit čas s přáteli a jak rozvíjet kulturní vztahy s lidmi. To by mohli Afričané učit Evropany a Američany, kteří by se pak mohli dozvědět více i o extrémní chudobě, násilí a dalších problémech současného systému.

To by bylo výborné, nesporně souhlasím. Konzumerismus je patologický a ohrožuje celou planetu. Nejsm si jist, zda se lidé v USA a EU nechají v tomto ohledu nějak podstatně ovlivnit, ale byla by to od Afričanů významná humanitární pomoc, kterou Evropané a Američané akutně potřebují.

Marek Hrubec

(1968) je rektorem East Africa Star University, nové univerzity na hranicích Burundi, Rwandy a Konga pro studenty z konfliktních a postkonfliktních zemí východní Afriky. V Praze vede Centrum globálních studií při Filosofickém ústavu AV ČR.

Jean Hategekimana

působí jako pedagog anglistiky na středních a vysokých školách v Burundi.

Text je ukázkou z knihy *Odjištěná společnost: rozhovory o potřebné společenské změně, která bude publikována v Sociologickém nakladatelství Slon, Praha.*

